

Presència lèxica del *Monachus monachus* en català i altres llengües romàniques

Francesc-Xavier Llorca Ibi (Alacant)

Summary: *Monachus monachus* is the only member of the *Phocidae* family native to the Mediterranean. Its presence has been established from the first written texts having to do with navigation, such as the *Odyssey*, to the latest publications on marine fauna. As to the denomination of the animal in Catalan, the term *vell marí* ('old mariner') has been documented from the 13th century until now. However, from the 15th century onwards we find other concurrent denominations that have restricted the territorial extension of the original form. Through time, forms such as *bellmarí*, *llop de mar* ('sea wolf'), *llop marí* ('marine wolf'), *foca* ('seal'), *bou marí* ('sea oxen'), *leona marina* ('sea lioness'), *porc marí* ('sea pig'), *ca marí* ('sea dog') and *vaca marina* ('sea cow') have appeared. The study of these forms, of their semantic motivation and the contrast with the denominations in other Romance languages offer valuable information on the vision that coast dwellers had of this marine mammal and on the contributions to the Mediterranean lexical flow of each human community.

Keywords: *Monachus monachus*, *vell marí*, *llop marí*, *bellmarí*, *foca*, *bou marí*, lexicology ■

Received: 15-02-2022 · Accepted: 24-10-2022

■ 1 Introducció

El *Monachus monachus* és l'única espècie de fòcid pròpia de la Mediterrània de les dinou que componen la família de les foques. L'àrea originària d'aquest animal abastava la mar Mediterrània, la mar Negra, la costa africana des de l'Estret de Gibraltar fins a Senegal i els arxipèlags atlàntics de Canàries, Madeira i les Açores (Avellà, 1987: 395). Però la caça per a explotació comercial de la pell¹ i del greix, la persecució per la competència

1 L'aprofitament de la pell de la foca ja es constata en l'*Odissea*: «Mestrestant Idòtea, després d'haver-se capbussat al si espaiós de la mar, em va treure quatre pells de foca del pèlag» (Alberich, 2012: 125). Era una matèria primera molt apreciada per a elaborar peces de vestir com corretges, bosses, cintes i altres objectes similars. De fet, el primer report d'aquest zoònim que tenim a l'abast es troba en la *Tarifa dels corredors de Barcelona* de 1271: «una peyll de veyl marí» (Coromines, 1976: 157). L'ús per a corretges la trobem en *Inventari de la Llengua Catalana* (1385), compendiat per Bernat Alart, i en dos inventa-

pesquera amb els humans, les accions bèl·liques de la segona guerra mundial i la colonització de l'hàbitat del mamífer, especialment la provocada pel turisme de masses, han estat els principals motius de la quasi extinció d'aquest ésser marí durant el segle XX. Encara que el nombre d'exemplars ha crescut durant el segle XXI, la seva classificació és d'espècie en perill segons la Unió Internacional per la Conservació de la Natura.²

Als territoris de llengua catalana, aquest animal habità els penya-segats costaners i coves de l'Empordà, de les comarques meridionals valencianes i de les illes Balears fins als anys 70 del segle XX.³ El nom històric català de la foca mediterrània ha sigut *vell marí*. És la denominació que trobem per tot el domini lingüístic als segles XIII–XIV i que perdura fins a l'actualitat a les Balears. Malgrat la cohesió denominativa que s'observa a les dues primeres centúries documentades, a partir del segle XV es produí una diversificació nominal fruit de la creativitat popular, el contacte de llengües i de la progressiva desaparició de l'espècie com veurem en aquest treball.

Pel que fa a l'estudi etimològic dels zoònims referits al *Monachus monachus*, les principals referències que tenim es troben en Coromines (*DECat*, 1980–1991, s. v. *bellmarí* i *vellmarí*); en Veny (1999), *Aproximació al dialecte eivissenc*; i en Lleonart (2012), “Els mamífers i els seus noms”. Uns estudis que s'han centrat en la denominació principal, *vell marí*, i en la variant *bell-*

ris de 1395, on es parla d'una *correja* o *corregiam de vell marí* (*DECat*, I, 755b). En els establiments i ordenacions de la ciutat de València del segle XIV s'especifica quines peces de roba es poden fer amb el cuiro del vell marí i quines no: «Com per alcunes persones fos proposat en lo Consell que en pells de vell marí se fa frau per alguns, per tal, lo dit Consell ordenà e tench per bé que tota pell de vell marí que sia adobat ab herba o ab alum de roca o ab calç covinentment sia haüda e reebuda per bona a correges e braguers. Emperò, ordenà que dels dits vells marins no sien fets cambals ni crochs ni altres arreus de cavallers ni d'altre hom» (Furió i Garcia-Oliver, 2007: 416). Segles més tard, Escolano (1610: 731) narrà com un pescador valencià lluità amb un vell marí i com se'n feu una vestidura de la pell a l'estil d'Eivissa: «Vencio al cabo el hombre, y dessollada la bestia, le quito el pellejo: y adobado se hizo vn vistoso coleteo del, como los isleños de Iuiça lo acostumbbran hazer de muchos otros». Per altra banda, en un document de la revista mallorquina *L'ignorancia*, 28, editada entre 1879 i 1885, es troba una referència a «una bossa de pell de vey marí» (*DCVB*). Ribes (1995: 44) també assenyala que se'n feien bosses de tabac.

- 2 <<https://www.iucnredlist.org/es/species/13653/117647375#population>> [27.01.2022].
- 3 Una presència no estranya per a la gent de mar que obliga a matisar i acotar l'afirmació de Coromines quan diu que és un animal poc freqüent a les costes de llengua catalana (*DECat*, I, 755–756). La foca es torna un animal poc freqüent als anys posteriors a la dècada dels 50 del segle XX. De fet el mateix Coromines hi parla d'un avistament a Banyalbufar i una captura a Valldemossa. Avistaments, enfrontaments i captures que es repeteixen en les narracions de la bibliografia consultada.

marí. A més, la denominació empordanesa i algueresa *bou marí* ha estat estudiada per Jaume Corbera (2000) en *Caracterització del lèxic alguerès*. Per una altra banda, i més superficialment, trobem referències d'altres designacions com *llop marí* o *porc marí* en diversos articles dels quals en farem esment.

Tenint en compte els precedents exposats, el primer objectiu d'aquest article és fer una compilació textual i bibliogràfica sobre el *Monachus monachus* i les seves denominacions que ens permeti veure'n l'origen i evolució històrics en llengua catalana. El segon objectiu és aportar nova documentació per tal d'enriquir la història del mot i completar el conjunt de termes amb què s'ha anomenat aquest mamífer, des de les més generals, com *vell marí*, fins a les variants minoritàries, com *porc marí*. Un tercer objectiu és contrastar els noms catalans amb els d'altres llengües romàniques de la Mediterrània per a una correcta anàlisi i contextualització del repertori zoonímic català referit al pinnípede. I, finalment, oferir observacions, matisacions i propostes etimològiques de les diferents denominacions però especialment de *vell marí*, *bellmarí* i *llop de mar*.

Per tal de dur endavant aquests objectius, hem consultat tota la documentació possible on hi hagués referències sobre el *Monachus monachus* i els seus noms, tant la referida a treballs lingüístics com a estudis històrics i biològics. Un conjunt bibliogràfic ric i variat, que consta en l'apartat final, i que ens ha permès una visió àmplia de l'ésser marí i la seva evolució ambiental i lingüística.

■ 2 Denominacions catalanes del *Monachus monachus*

Les denominacions tradicionals catalanes de l'espècie *Monachus monachus* són *vell marí*, *bellmarí*, *vedell marí*, *llop de mar*, *llop marí* i *bou marí*. A més, tenim la denominació erudita *foca*, i la denominació *vaca marina*, que apareix al *TERMCAT*. També trobem les formes locals *ca marí*, *leona marina* i *porc marí*. Tot seguit presentem les denominacions recollides per ordre temporal d'aparició segons les obres que hem pogut consultar. Donem la documentació on es troba el zoònim, la motivació semàntica, la relació entre les diverses llengües i, en els cas del *vell marí* i *bellmarí*, fem observacions i propostes etimològiques a partir de l'anàlisi documental.

■ *Vell marí*. El nom històric català del *Monachus monachus* és *vell marí*, denominació que perviu actualment a les Balears.⁴ En tenim mostres a la documentació des del segle XIII. Com hem dit adés, la primera referència del terme es troba en la *Tarifa dels corredors de Barcelona* de 1271 amb la grafia «veyl marí» (Coromines, 1976: 157). Coetani a aquest registre és el present a l'obra *Llibre de contemplació en Déu* de Ramon Llull, escrit entre 1271–1274: «Axí com bugia o ors o vell marí, qui són pus semblants en figura a home que cavall ni sardina, Llull Cont. 171, 6» (*DCVB*, s. v. *Vell*). El *DECat* (I, 755b) reporta el mot en una tarifa rossellonesa de 1295 on es troba esmentada «la pel del *veyl man* (error per marí)». De l'any 1343 hi ha una disposició sobre la manufactura de les pells de vell marí en els *Llibre d'establiments i ordenacions de la ciutat de València* (Furió i Garcia-Oliver, 2007: 416): «E per tal que la obra que feta és dels dits vells marins tro al dia de huy puxe ésser venuda, manen que aquells qui la hagen venuda o treyta de la ciutat dins spahi de I any primer vinent». També tenim altres exemples de *vell marí* en inventaris de la llengua catalana de 1385 i 1395 (*DECat*, I, 755b). Al segle XVI, apareix la variant *vey marí* en la *Consueta dels sants Crispí i Crispinià*, obra hagiogràfica mallorquina (Romeu, 1957: III, 196). Tornem a trobar el terme en el *Dietari* de Jeroni Pujades, el 14 de maig de 1610 (Pujades, 1610: 153–154). Aquí s'explica com fou la captura d'un vell marí a la platja de la mar de Barcelona i com se'n divertí la gent amb l'ensinistrament que li feren a l'animal: «Dilluns a 14 de maig 1610 entre les nou y les deu de la matinata a la platja del mar de Barcelona hisqué un vell marí, endret del rech dels escorxadors, y menjava las tripotas y carnositats que venian rec avall».

A més a més, el terme *vell marí* ha sigut el complement nominal que singularitza diversos indrets costaners de les Illes Balears, una mostra febaent de la vitalitat del zoònim. En la documentació i en el *Nomenclator toponímic de les Illes Balears*⁵ trobem les referències següents: *Cova des Vell Marí* a Capdepera, Ciutadella, Deià, Escorca, Menorca, Mercadal, Sant Antoni de Portmany,⁶ Sant Francesc de Formentera, Sant Joan de Labritja, Sant Jordi

4 Avellà (1987: 395–396) indica que l'espècie era coneguda inicialment amb el nom de *vell marí* per tot el domini lingüístic català però que el nom que s'ha reemplaçat per *llop marí* al País Valencià i part de Catalunya, i per *bou marí* a l'Empordà.

5 D'ara en avant, *NOTIB*: <<https://notib.recerca.iec.cat/cercador-de-toponims/>> [25.11.2021].

6 A la costa de parròquia de Sant Antoni de Portmany hi ha dues coves amb la denominació de *vellmarí*, una de les quals també ha pres el nom del seu propietari: *Cova d'en Xico* o *sa cova des Vell Marí*, i *sa cova des Vell Marí* (Ribes 1995: 170–171). L'existència de dues coves properes amb el nom del *Monachus monachus* també es dona a Xàbia i a Benidorm.

des Rafal, Sant Josep de sa Talaia i Sóller (*DECat*, I, 756b; Seguí, 1986; Aguiló, 1991,⁷ 54; Ribes 1995: 45; NOTIB), *Dormitori des Vells Marins* a Menorca (Seguí, 1986; Ribes 1995: 45, nota 13), *Escar des vellmarí* a Deià (*DECat*, I, 756b), *Llenegall del Vell Marí* a Pollença (NOTIB), *Llosa des Vell Marí* a Artà (NOTIB), *Punta des Vell marí* a Sant Antoni de Portmany i a Sant Francesc de Formentera (Ribes, 1995: 44, 169–170, NOTIB), *Racó des Vell Marí* a Sant Francesc de Formentera (NOTIB).

Malgrat aquesta llarga presència del terme en la llengua, i encara que actualment és una denominació que s'inclou als diccionaris principals (*DCVB*, *DIEC2*, *DNV*, *TERMCAT*), *vell marí* no aparegué als repertoris lexicogràfics fins al segle XX: «vell marí: “Vell marí es el nom que’ls mariners mallorquins donen a la foca» (*DAg.*, 1934: VIII: 1949a), «Vell marí: foca, vedell marí (mall., men.)» (*DCVB*, s. v. *vell*). A partir d'aquí trobem *vell marí* ‘foca mediterrània’ al *DIEC2*, *DNV* i *TERMCAT*.⁸

En occità es testimonia la forma *vièlh marin* tant en el *Leudary velb* de Narbona⁹ (any 1153) com en l’obra lo *Thalamus parvus*¹⁰ on es diu que el 8 de maig de 1383 fou portat a Montpeller un peix capturat prop de Seta que “alcus dizian que era vièlh marin”. El concepte semàntic de *vell marí* també és propi de l’italià en la forma *vecchio marino*, denominació que apareix en Boccaccio (1373–1374): «che, fuggendo la sua ira, da’ cavalli che il suo carro tiravano, spaventati da’ pesci chiamati “vecchimarini”, li quali di terra rifuggivano in mare» (*TLIO*, s. v. *vecchio*²). I és el nom italià que Rondelet (1554: 453) reporta en l’obra *Libri de piscibus marinis*: «Itali vecchio marino vocant». Així mateix, la denominació es troba en les poblacions de llengua italiana de l’Adriàtic (Klinger, 2010: 7). En genovès hi ha les formes *vegimen* i *vegimen*: «Se llama *vegimen* o *veugimen* (-eu- se lee como en francés) seria de *Vitulus marinus* pero fue reetimologizado en ‘viejo marino’ por la afinidad del éxito de *Vitulus* con él de *Vetulus*. Es un tipo lexical también de área sarda y corsa, acaso por antiguo influjo genovés». ¹¹ Aquesta denominació genovesa del *Monachus monachus* es troba al segle XIV en el topònim *insula de vegi marí* al portolano de Dulcert (1339) referida a l’illa canària de Los Lobos (marinos).¹² En aragonès trobem *veyl marín* en el *Cabreu del peage que*

7 Les referències de Seguí i Aguiló, les fem a través de Ribes (1995).

8 Pàgines consultades el 28 d’octubre de 2021.

9 <<http://www.fordham.edu/halsall/french/leudary.asp>> [27.01.2022].

10 <<http://thalamus.huma-num.fr/annales-occitanes/annee-1383.html>> [05.11.2021].

11 Comunicació personal del professor Fiorenzo Toso (30.10.2021).

12 «The Atlantic archipelagos of Madeira, the Azores and the Canary Islands were also inhabited by monk seals. Crude maps of the Canary Islands, dating back to 1339, mark

se culle en la ciudad de Guesca (Cortes, 1584: 14). A Sardenya, *veggiu-men* i *vegin-men* a Carloforte; i *viggiu marinu* a Portotorres (Marcialis, 1892: 68 i 197). D'altra banda Corbera (2000: 47) dona com a formes corses *vecchiumarinu* i *vitellu marinu*.

Pel que fa a l'etimologia, Veny (1999: 61) indica que:

El nom català antic del *Monachus monachus* era *vedell marí* (vegeu en sard *boe marinu*, en cast. *becerro marino*); ja sabem que la -d- intervocàlica procedent de la -T- llatina mostra una gran estabilitat, però, situada en un mot no accentuat, a través d'una articulació relaxada, pogué arribar a desaparèixer donant *vell marí* (llat. VITELLUS MARINUS), com *Es Còdol Blanc* (derivat del llat. COTULU) ha desembocat a Eivissa en *Es Col Blanc* (Ribas, 1993: 71); després el vulgar donà transparència verbal al primer element, esdevingut opac, modificant-lo en un mot identificable dins el codi lingüístic balear.

Per la nostra part pensem que cal tenir en compte que la forma testimoniada des de més antic i per tot el domini lingüístic català és *vell marí* mentre que, amb la documentació que tenim actualment a l'abast, no trobem *vedell marí* abans del segle XVI. Així mateix pensem que la forma *vell* pot ser el resultat d'una síncope que reemplaça el grup -TUL- > T^lL > KL: *vet(n)lus*, *vit(n)lus* > *veclus*, *viclus* (Väänänen, 1982: 113). Aquest tractament vulgar de -T^lL: VITULUS > BICLUS 'φώκη' es reporta en el *Corpus Glossariorum Latinarum* de Georg Goetz (Alessio, 1951: 22). Una forma del llatí vulgar que tindria com a resultat el substantiu català *vell* (marí) per a referir-se a la foca. Un resultat lingüístic *-vellmarí-* que es veuria reforçat per l'aparença quasi humana de l'animal com indicava Ramon Llull en l'exemple que hem vist més amunt i la presència de mostatxos, a l'estil d'un humà, que remarcava Pujades (1610: 154): «Era tant gros com un bell tocino, lo cap com a morro de un lleó y lo uull també, ab mostatxos». Procés identificatiu entre foca i humans que provocà una etimologia popular.

■ *Bellmarí*. La denominació *bellmarí* apareix per primera vegada en català l'any 1460 en l'*Espill*, obra del metge reial i poeta valencià Jaume Roig, qui escrigué la composició a Callosa d'en Sarrià, població de la comarca de la Marina Baixa molt propera als penya-segats de la muntanya de l'Albir on el *Monachus monachus* tingué un hàbitat favorable fins a la primera meitat del

a single islet as *Insula de Vegi mari*, literally "island of the old ones of the sea." In the late 14th century, navigators marked it as *Insula de Lobos* or "island of the sea wolves." Known today as *Isla de los Lobos*» (Johnson, 2004: 44).

segle XX.¹³ Roig fa menció de l'animal per a il·lustrar de manera negativa el mal comportament de les dones errades: «són lop de mar, / lo pex mular, / drach e balena, / polp e serena, / de milà coha; a qui les loha / de lur bellea / –més, de noblea– / són bellmarí» (*DECat*, I, 756b). Posteriorment, trobem *bellmarí* en l'obra del rector de Vallfogona com a escarni d'una dona de gran volum: «...no la puch véurer ni oír; y si la mir, per desgracia, no'm par sinó un bellmarí» (*D'Ag.*, I, 221b). Al segle XVI, Pedro Gamir usà la forma castellanitzada *belmarino*, en un memorial a Felip II sobre les almadraves valencianes de l'any 1579. En aquest memorial es justifiquen les poques captures hagudes aquell any a l'almadrava de Moraira (Marina Alta) per la presència de la foca: «[...] por ser mal platicos el Ray Siciliano y marineros en estas costas y por hun pescado belmarino que huvo» (Oliver, 1982: 117). Així mateix, Escolano (1610: 731) també usà la forma castellanitzada *belmarines*: «Crianse assi mesmo en este mar pesces Mulares, y entre ellos los que llamamos Belmarines, que tienen pies, manos y faciones de hombre».

Pel que fa al recorregut lexicogràfic del terme *bellmarí*, el trobem per primera vegada al *D'Ag.* (1915: I, 221b) amb una cita del rector de Vallfogona però sense definició, la qual cosa ens indica el desconeixement del significat del terme per part del lexicògraf. Posteriorment, apareix al *DCVB*, a partir del testimoni de Roig, qualificat com a grafia antiga de *vell marí*. També apareix al *DNV* on es reporta com a forma secundària de *foca* i al *TERMCAT* com a variant lingüística de *vell marí*, mentre que el *DIEC2* no en fa menció.¹⁴

Pel que fa a l'etimologia, Coromines (1976: 165 i *DECat*, I, 755–756) indica que la forma *bellmarí*, que considera la primigènia, deriva del llatí *VITŪLUS MARĪNUS* 'vedell de mar': «mot que ens arribà per conducte del mossàrab baleàric i valencià, propi de les zones de la nostra llengua on quasi únicament viuen avui les foques» (*DECat*, I, 755a). Així mateix, afirma que la forma *beļ maríns* és la que sent a Banyalbufar, i a Capdepera hi hauria *sə kòvə dəz beļ maríns* (*DECat*, I, 756).¹⁵ Finalment, proposa aquesta forma com la preferent per a la llengua literària:

13 El farer de l'Albir matà una de les últimes foques valencianes de què tenim constància en la platja del Cantalar d'aquest penya-segat al gener de 1949.

14 Pàgines consultades el 15 d'octubre de 2021.

15 No obstant això, al *Nomenclàtor toponímic de les Illes Balears* no apareix cap topònim compost amb *bellmarí* (<<https://notib.recerca.iec.cat/cercador-de-toponims/>> [22.10.2021]). Insistent en l'enunciació del mot, Coromines (1976: 165) afirma: «A les costes mallorquines i valencianes és d'herència mossàrab i per això s'hi pronuncia avui *bellmarí* amb

En conclusió, crec que no hi ha raons vàlides perquè en la nostra llengua literària escriguem d'altra manera que com ho feia el clàssic Jaume Roig, *bellmarí*, puix que no es tracta de cap vell sinó del nom propi d'un animal, pronunciat amb *b-* i amb *-ll-* (a la manera de BELLUS. no de VETULUS) segons l'origen demostrat del mot i segons les fonts més fefaents i antigues (no figura en el *Dfa.*).

Altrament, nosaltres pensem que la forma *bellmarí* és la catalanització (més bé, recatalanització) de la forma aragonesa *belmarín*, que es troba en un inventari aragonès del 8 de març de 1397 (Serrano y Sanz, 1917: IV, 217), un registre anterior a l'aparició documental en terres catalanes: «Bienes dejados por Juan de Blas [...] Una cinta con una pocha de belmarin»¹⁶ on la variant aragonesa amb *b-* inicial *-bell-* deu ser una adaptació betacista del català *vell marí*. Forma aragonesa adoptada pels erudits valencians dels segles XV–XVI, una època en què el castellà s'introduïa força entre les elits socials valencianes i on aflorà molta terminologia aragonesa (Casanova, 2011). Encara que la introducció del terme a Aragó anava principalment de la mà del lèxic tèxtil, cal tenir en compte que, com assenyala García de la Leña (1789: 231), la presència fluvial i la fama de la foca en poblacions riberenques no devien ser estranyes en segles anteriors: «*Lobo marino* [...] *Vitulus marinus* [...] los de rios suelen llamarse *Molineros*, porque se hallan cerca de las ruedas de los molinos». Un reflex literari d'aquesta fet, al segle XVI, el tenim en la imatge de dos vells marins que, en eixir del riu, ataquen els botxins que martiritzen sant Crispí i sant Crispinià (Romeu, 1957: III, 196): «[...] ixiran dos veys marins del riu y mataran als dos botxins y nafarran-na altrás, y tornar-se'n an el riu d'on seran axits». Aquests fets ens porten a pensar en la presència dels vells marins en els rius catalans, especialment l'Ebre, via per la qual també es transmetria la denominació catalana de l'animal, reforçat pel nom comercial de la pell que devia ser conegut a les ciutats. Un periple que reforça la idea de *belmarín* com una adaptació aragonesa del terme català *vell marí*. La forma aragonesa es tornaria a recatalanitzar en *bellmarí*, i a castellanitzar en *belmarino*.

■ *Llop de mar*. La identificació *llop de mar* 'foca' apareix per primera vegada al *DCVB* prenent com a referència l'*Espill* de Jaume Roig, obra de 1460: «*Llop marí* o *Llop de mar*: a) Foca. [Les dones] són lop de mar, | lo pex mullar, | drach e balena, Spill 7721». No tornem a trobar *llop de mar* aplicat al

-b- i amb *-ll-* (no *-y-*). Cal dir que, almenys, al País Valencià *bellmarí* no és un mot viu actualment.

¹⁶ Aquest registre de *belmarín* passà després a Pottier (1948–49: 110), qui l'inclou en el seu treball per considerar-lo una forma pròpia de l'aragonès i, d'aquí, a Gual (1968: 450).

Monachus monachus fins al primer terç del segle XX en un sainet situat als barris marítims de la ciutat de València en l'obra *La peixca de la ballena, comèdia valenciana* (Peris, 1926: 5–13):

En fi: Com si s'havera estrellat un barco en aquell puesto y entre els montóns de fusta vixquera un llóp de mar [...] Tú eres un llóp de mar, que vius en eixa cachapera com una alimaña viuria entre els montóns d'escombros, de una barca feta a estelles [...]

No obstant, cal tenir en compte que la denominació ictionímica *llop* s'ha aplicat històricament a l'espècie *Dicentrarchus labrax*, denominat en l'actualitat més comunament *llobarro* (Duran, 2007: 412–413). Identificació que consta ja en la llista de peixos de València de 1324 (Chabàs, 1887: 367). A més, en l'obra de Roig, el *Monachus monachus* és denominat *bellmarí*, terme que es troba en la mateixa estrofa que *llop de mar*. Aquests fets ens porten a considerar que l'ús de l'ictionim *llop de mar* va referit a l'espècie *Dicentrarchus labrax* —una espècie inofensiva per als humans—, però usat com a recurs expressiu de l'autor pel temor psicològic que provocaria el substantiu *llop* en l'auditori. Aquest terme es tornà a usar cinc segles després en el sainet de Peris (1926), ara sí, per a indicar la foca mediterrània, segurament per imitació del castellà. Un ús que també considerem com a recurs expressiu per les connotacions del terme i la visió altament negativa que del mamífer tenia la societat de l'època, especialment els pescadors.¹⁷ A més, cap dels nostres diccionaris reporta *llop de mar* en el significat de foca. Sí que trobem *llop de mar* 'mariner vell amb molta experiència de navegació' al *DCVB*, *DIEC2* i *DNV*. I *llop de mar* 'llobarro' al *DIEC2* i *TERMCAT*.

Per tant, pensem que la identificació *llop de mar* '*Monachus monachus*' del segle XX està presa del castellà com també passa a Lastres (Astúries) on fan servir la forma *lobu de mar*, adaptació del castellà sense la palatalització inicial, *llobu*, que seria la pròpia de l'asturià (Barriuso, 1986: 458).

■ *Vedell marí*. La denominació *vedell marí* apareix al segle XVI en l'obra *Thesaurus Puerilis* d'Onofre Pou (1580: 45): «Vedell marí. hic, *Phocas, cae, Vitulus marinus*». Posteriorment tenim la variant vocàlica *Vadell marí* '*Vitulus maris mediterr'* reportada per Joan Salvador i Riera (1722) (Leonart i Camarasa, 1987: 76, 103 i 125). L'any 1782, Valcárcel (1782) publicà una referència sobre la foca capturada a Cullera on apareix la variant bilabial del fonema inicial *bedell marí*: «Este *Phoca* hembra tiene varios nombres segun los

17 Una consideració negativa provocada pel costum d'usar els arts de pesca humans per a proveir-se d'aliment com assenyala Ribes (1995: 44).

diferentes idiomas [...] en Lemosín *Bedell marí*» (p. 4).¹⁸ El *DCVB* recull *vedell marí* com a nom de la foca a partir de Pou, però no consta ni el *DIEC2*, ni al *DNV*. Sí que apareix al *TERMCAT*. La comparació de la foca amb el vedell és la bàsica en llatí on es denomina *Vitulus marinus*. Rondelet (1554: 453) reportà *vedel de mar* per a l'occità: «nostri *vedel de mar*». Actualment tenim en occità *vedel marin* amb la variant *vedeu marin* (Sumien, 2019). En aragonès trobem *bitill marino*, al segle XVI, en el «Capbreu del peage que se culle en la villa de Aynsa»¹⁹ (Cortes, 1584: 42); en castellà, *becerro marino* (Covarrubias, 1995 [1611]: 176); en italià, *vitello marino* (Klinger, 2010). Per a França, Rondelet (1554: 453) escrivia *veau de mer*, i actualment es troba *veau marin* (*TLFi*; Sumien, 2019). En portuguès *vítulo* (Morales, 1831: 893c); cors, *vitellu marinu* (Corbera, 2000: 47); i sard, *viteddu marinu* a Sassari i *Vitellu marinu* a Oristano i *Bicru marinu* en nuorès (Marcialis, 1892: 21, 68–69). La motivació semàntica de la identificació és l'aspecte del bòvid i la forma de mugit. Precisament, un entrevistat de Formentera indicava a Coromines la semblança amb el bòvid: «té un morro com un vedell (1963)» (*DECat*, I, 756b). Covarrubias (1995 [1611]: 176) justificava el nom per la similitud sonora dels bramuls: «Duerme profundamente y da unos bramidos que parecen a los del becerro». García de la Leña (1789: 231) també justificava el nom pel mugit de l'animal: «en latín se llama *Vitulus marinus*, porque le imita en el bramido.»

■ *Foca*. El terme *foca* és un cultisme adoptat del llatí *phoca*, una denominació que prové del grec *φώκη*. Valcárcel (1782: 5) ja indicava que: «Algunos naturalista dán el nombre de Phocas á esta especie de bestia marina; pero baxo el nombre generico de phoca confunden los especificos». És un zoònim que trobem en obres acadèmiques com el *Thesaurus puerilis* de Pou (1580: 45) qui emprà el terme llatí *phoca* en la traducció de *vedell marí*: «Vedell marí. hic, *Phocas, cae*». Pocs anys abans, també a València, Palmireno (1569) incloïa *phoca* i *Vitulus marinus* en el *Vocabulario del Humanista*: «Phoca, *Vitulus marinus*, Buey marino». Així mateix, Escolano (1610: 733) l'usà per a referir-se a un vell marí que varà a la platja de València: «De mayor mons-

18 Cal recordar que *llemosí* era una de les denominacions que des del segle XVI s'usà per a indicar la llengua catalana (Colón, 1989: 29–32).

19 Fa referència a la pell del mamífer. El seu preu era de “tres dineros”, mateix valor que un bou o vaca que vingues de Gascunya. La forma aragonesa amb /b/ inicial és paral·lela a les formes asturianes que fan referència als vedells com *bellu* ‘xato tenral’ (vedell tendral), *bellín* ‘jato de uno a sesenta días de edad’ i *bellada* (també *beyá*) ‘vaca parada de fresc’ (Alarcos, 1955: 156, *DECat*, I: 756a).

truosidad fue vna Phoca auenturera, que en el año mil quinientos setenta y quatro, arrojada de vna furiosa borrasca, enuistio en nuestra playa, donde vino a perecer». Fins al segle XX, és un terme propi de naturalistes, lexicògrafs i gent il·lustrada sense que se'n fes un ús popular fins a l'arribada de l'escolarització generalitzada. No obstant això, és la denominació que va imposant-se com assenyalava Coromines (*DECat*, I, 757a) en les seves enquestes a Xàbia: «A les cales entorn del Cap de la Nau és on me'n parlaren més, si bé allí no en sabien el nom, o usaven l'erudit *foca*».²⁰ També Batiste Luchoro, nascut el 1931, usava *foca*, també *llop marí*,²¹ en recordar la captura de l'última parella de *Monachus monachus* a l'illa de Tabarca el 26 de maig de 1938 (Falcó, 2014):²²

Al fe-se de dia, allí uns quants hòmens arreglaren una sàrcia pa vore si poien agarrar les foques eixes. Perque es foques duien una ruïna a tots els peixcaorets de l'illa perque li rompien tota la sàrcia [...] Era un dia assenyalat allí, en l'illa, que estaven les persones que van matar al pare de Tomàs, el de la Canoa [...] i va ser el mateix dia que van agarrar es llomarins [...] Uno anava mort i l'atre dien que s'havia mort después. Pero primer va tindre a dos llomarinets. No sé ia lo que passaria en ells.

A partir de *foca*, nom general a la família dels fòcids, s'han creat les composicions *foca mediterrània*, *foca frare*, *foca caputxina* i *foca monjo del Mediterrani*. Aquestes quatre són les més usades pels naturalistes per a especificar l'espècie *Monachus monachus*, especialment *foca mediterrània*, la qual és la que s'estén per la societat con a forma estàndard, perquè és l'entrada principal al *DIEC2*, *DNV* i *TERMCAT* i paral·lela a la d'altres llengües. Aquestes denominacions basades en imatges monacals –*foca frare*, *foca caputxina* i *foca monjo del Mediterrani*– tenen un origen erudit que s'atribueix a Johann Hermann qui denominà a l'espècie *Phoca monachus*, inspirat en la postura de l'animal, en la seva obra *Beschäftigungen der Berlinischen Gesellschaft Naturforschender Freunde* (1779) (Klinger, 2010: 8).²³

20 Podem constatar que la denominació *llop marí* és ben viva en els àmbits mariners xabiencs i reforçada pel topònim *cova del Llop Marí* que es troba a la badia.

21 Tant en el cas de Batiste Luchoro com en el que esmenta Coromines de Xàbia, pensem que l'ús de *foca* és degut a la poca familiaritat de l'entrevistat amb l'interlocutor. De fet, en el cas de Tabarca, a mesura que avançava la narració del senyor Luchoro, deixà d'usar *foca* i emprà *llop marí* denominació usual de Tabarca i de tot el País Valencià.

22 *Els últims llop marins de l'illa de Tabarca*, <<https://www.youtube.com/watch?v=wEGyXakeQxw>> [04.11.2021]. Transcripció pròpia.

23 Altrament, Sumien (2019) indica que la denominació es deu a la comparació entre els plecs de la pell del coll de les foques i els dels vestits monacals: «[...] las fòcas en ques-

■ *Llop marí*. La denominació *llop marí* apareix en el DBusa (1507: DIIII) però, com indica Veny (1993: 37), sols es tracta d'una traducció literal sense que el zoònim tingués presència real en català encara. Posteriorment la trobem en les *Ordinacions de la costa marítima del Regne de València* de 1673 (Martí, 1991: 183) en el topònim *Cova del Llop Marí* del terme medieval d'Alacant.²⁴ És aquesta la denominació que reporten els diccionaris del segle XIX: *llop marí* '*Vitulus marinus; phoca*' (Esteve *et al.*, 1804: 57b, *DQuinti-lingüe*, 1839: 146), *llop marí* 'foca' (Labèrnia, 1839–1840: II, 159, Escrig / Llombart, 1887: 825b; Martí 1891: 1189c; *D.Ag.* 1921: IV, 327a). La denominació és usada per diversos autors com a denominació pròpia de localitats i comarques situades entre el Garraf i l'Alacantí: Vilanova i la Geltrú²⁵ (García, 1980: 196), l'Ametlla de Mar (Margalef, 1987: 104–105), la Marina Baixa (Orts, 1892: 255; Llorca, 1998: 770), el Baix Vinalopó i el Baix Segura (Segura, 2003: 229). En castellà es troba *lobo marino* en Aldrovandi (1613: 277). És una denominació que a través del castellà i del portuguès arribà a les altres llengües hispàniques. Coromines (*DECat*, I, 756–757) recollí la denominació a Benidorm: «Em deien a Benidorm que n'havien mort algun, però que allí en diuen *llop marí*». El substantiu *llop marí* forma part de sis topònims valencians: *Cova del Llop Marí* a Benidorm, El Campello, Tabarca i Xàbia, i també *Coveta del Llop Marí* a Benidorm i Xàbia. A més, a Torrevel·la, territori valencià de predomini lingüístic castellà des del segle XVII, existia una *Cala del Lobo Marino*, com consta en documentació de 1789 (Pujol, 2012).

L'apel·latiu *llop marí* connota una apreciació negativa de l'animal molt diferent de les denominacions relacionades amb bòvids com *bou marí* i *vedell marí*. Una identificació fonamentada en característiques físiques com assenyalava Rondelet (1554: 442) que comparava les potents dents de la foca amb les del llop terrestre: «*phoca luporum terrestrium dentibus similes*», un paral·lelisme fisiològic que facilità l'adopció de la denominació.²⁶ I també en una apreciació dolenta del mamífer marí pels estralls que produïa en els arts halièutics. Percepció que arriba a la documentació feta per naturalistes i lexicògrafs, com la descripció que es troba en *Memorie della Real Accademia*

tion aurían de plecs de pèl, al còl, similars als plecs de pèl que tenon los monges a causa de lor abillhatge».

24 Ara la cova es troba dins del terme municipal del Campello a la comarca de l'Alacantí.

25 *Lleona* i *lleona marina* són altres denominacions que emprà García (1980: 196–197) per a referir-se a dos exemplars capturats a Vilanova i la Geltrú en diverses èpoques.

26 Els estudis biològics del crani i la dentadura dels vells marins mostren que és un animal que procedeix de carnívors terrestres (Zofío / Vega, 2000: 21).

delle Scienze di Parigi (Memorie, 1749: 28): «il Vitello Marino de alcuni è chiamato Lupo a causa ch'ei vive di rapina». O la definició que en fa Morales (1831: 245b): «*Lobo marinho*: peixe do Oceano, que tem dentes como os do lobo, e vive de rapina».

■ *Bou marí*. És la denominació actual de la foca a l'Empordà i a l'Alguer. La primera vegada que trobem la denominació *bou marí* en català és en Labèrnia (1839–1840: I, 293b): «BOU MARÍ Peix gros de mar semblant á la vadella. Buey marino, vaca marina. Marinus vitulus, foca». També apareix en l'edició de 1840 de l'obra *Encarint un gran amor* del rector de Vallfogona, encara que en les tres edicions anteriors (1700, 1703 i 1820) la denominació que s'hi usava era *bellmarí* segons Leonart (2012: 14). A l'Empordà tenim els topònims *cova des Bou Marí* i *punta des Bou Marí*. Per a l'Alguer, Marcialis (1892: 21 i 196) reporta *bove marí* i *bou marí*. També Caria (1995: 152) reportava *bou marí* de l'Alguer. Corbera (2000: 89–90) estudia la denominació i diu que, en el cas de l'Alguer, és un calc del logudorès *boe marinu* atès que la forma algueresa originària era *vell marí*.²⁷ *Bou marí* és, a hores d'ara, una forma viva que ha servit de referent en un talassònim: «Bou Marí [boumarí] lo Port de Pollina a fil de la Torra, l'escarta lau eixi de Mont d'Olla» (Caria, 1995: 200). Per al cas empordanès, Corbera afirma que potser es tracta d'una creació autòctona, fruit de la mateixa imatge comparativa de què històricament va resultar el *vedell marí*, o potser d'un contacte entre pescadors empordanesos i sards o italians. *Bou marí* no consta al *DCVB*, *DIEC2*, *DNV*; sí que apareix al *TERMCAT*. En castellà *buey marino* apareix en l'obra *General Estoria* d'Alfonso X, segunda parte, de 1275: «Los bueyes pesces a que dizen phocas en el latin». És la forma que reporta Palmireno (1569): «Phoca, *Vitulus marinus*, Buey marino». També apareix el 1726 en el *Diccionario de Autoridades* (1726)²⁸: «Monstruo que se cria en el mar, que por tener alguna semejanza con el buey, en especial en la cabeça, se llamó así. Lat. *Phoca*, ae. *Vitulus marinus*». En occità es denomina *buòu marin* (amb la variant *bòu marin* a Niça) junt a *vedèl marin*, formes testimoniades des de

27 Cal ressaltar el sentit translàtic que ha pres en alguerès el nom de l'animal: *vel marí* 'foc de sant Elm' (Caria, 1995: 195); i *vellmarí* 'llampec dins l'horitzó de la mar': «Sembla, però, que aquest sentit ve de la rapidesa del llamp amb l'habilitat del vell marí a aparèixer i desaparèixer de la vista de les persones, si bé així mateix hi pot haver ajudat el gust de l'animal per nedar enmig dels temporals de trons i llamps» (Corbera, 2000: 47). Aquest darrer sentit s'adiu amb l'explicació que donen a Sardenya sobre els llamps secs: «È lu iggiu marinu, fiddolu di la 'acca marina, ch'è giuchendi» (Bundone, 2005: 42).

28 <<https://apps2.rae.es/DA.html>> [03.01.2022].

l'edat mitjana (Sumien 2019). Rondelet (1545: 453) reportava la forma llatinitzada de la denominació per a Marsella: «Massilienses bouem marinum». En portuguès trobem *boi marinho* (Morales, 1831: 245b). En sard, *bove marinu*, *boi marini*, *boi marinu*, *bou mari* (Marcialis, 1892: 87 i 118) i *boe marinu* (Corbera, 2000).²⁹

Pel que fa a la motivació semàntica, Covarrubias (1995: 554), al segle XVII, apuntava el mugit de la foca com a inductor de la denominació: «Es una bestia marina que tiene el cuero cubierto de pelo; sale a pacer a tierra y, durmiendo, brama como un toro, y por eso le llamaron *vitulo marino*». A més, el cuir que s'extrau de la pell de la foca és un referent sobre el qual també trobà sustent la denominació. Així mateix, juguen a favor de la comparació la grandària de tots dos animals i certs aspectes de la fisonomia com els ulls, semblança que Opiano, al segle II, ja remarcava: «[...] de la foca de ojos de buey, salen hijos que, desde el mismo instante de su nacimiento, son semejantes a sus padres» (Calvo, 1990: 199). Així mateix, Morales (1831: 465b) comparava la foca amb un bou per a definir-la: «PHÓCA. Monstro marinho como boi». Un conjunt de similituds que fonamenten la creació del zoònim.

■ *Lleona marina*. Denominació del vell marí a Vilanova i la Geltrú. L'any 1845 fou capturada una foca marina a les roques de la platgeta dels Frares. D'aquell esdeveniment ha quedat un exvot en l'ermita de Sant Cristòfol de la localitat (García, 1980: 196) i la denominació de la cova immediata al lloc de captura de l'animal: la cova de la Lleona Marina. García (1980: 197) també esmenta una altra captura ben entrat el segle XX: «Fa uns pocs anys també fou pescada una lleona petita, “foca frare” que en diuen». Alguns trets físics de la foca han pogut ajudar a l'adjudicació del nom perquè ja en Pujades (1610: 154) es comparaven certs trets del *Monachus monachus* amb un lleó: «[...] lo cap com a morro de un lleó y lo uub». El terme *lleó marí*, referit a un otàrid que habita les costes del Pacífic i de l'Antàrtic, no apareix en els diccionaris catalans fins al segle XX (v. *TERMCAT* i Leonart, 2012).

■ *Ca marí*. Denominació secundària recent del *Monachus monachus* que es produeix a una part de Formentera, la de Migjorn i es Carnatge.³⁰ La identificació és reportada per Ribas (1991: 44), qui remet al *Diccionario de Secretos de Ibiza* (1982) de Mariano Planells.³¹ Pel que fa a la toponímia, San (1997:

29 Per a altres variants vegeu Bundone (2005: 39).

30 Comunicació personal del professor Enric Ribes [07.02.2022].

31 No hem pogut consultar l'obra *Diccionario de secretos de Ibiza*.

15) diu: «A les costes d'Eivissa i Formentera ens trobam amb nombrosos accidents geogràfics batejats amb referències a aquest mamífer marí conegut en el dialecte insular com *ca marí*, *porc marí* i, sobretot, *vell marí*. No obstant això, Aguiló (2007: 729), en explicar el topònim *Cova des Vei Marí*, pensa que la denominació *ca marí* per al *Monachus monachus* és una confusió d'informants poc avesats a la presència del mamífer: «Un dels informants, vers 1913–1915, en va veure sortir un animal “que tenia manetes”. Eixí de la cova i del caló i mentre altres al·lots deien que era un *ca marí*, ell estava ben convençut que era un *vell marí*. Diria que no anava desencaminat».³² *Ca marí* s'ha referit històricament a un esqual que Duran (2007: 119) identifica amb l'espècie *Galeorhinus galeus*.

■ *Porc marí*. Denominació secundària del *Monachus monachus* concurrent amb *vell marí*. En trobem diverses referències com Ribas (1991: 138), San (1997: 15) i Veny (1999: 97). San (1997: 15) justifica el topònim *illa des Porcs*, a es Freus, com una mostra de la presència del vell marí. Com hem dit adés, Aguiló (2007: 729) pensa que deu tractar-se d'una confusió d'informants poc avesats a la presència del vell marí que prengué consistència entre alguns parlants. Confusió nominal o creació popular per un paral·lelisme fonamentat en la comparació morfològica entre tots dos animals com apuntava Pujades (1610: 154) sobre el vell marí que aparegué a la platja de Barcelona: «Era tant gros com un bell tocino», i Griera (1923: 77) en definir *vellmarí*: «Peix que té la forma de porc. És la foca (Mallorca)». En català, *porc marí* indica l'espècie *Oxynotus centrina* (Duran, 2007: 143).

■ *Vaca marina*. La identificació del significat *vaca marina* amb el vell marí apareix al *TERMCAT*.³³ No consta al *DCVB*, *DIEC2*, *DNV*. Els diccio-

32 Tant el professor Cosme Aguiló com el professor Enric Ribes, filòlegs eivissencs, consideren que les denominacions *porc marí* com *ca marí* que s'assignen al vell marí són confusions dels informants. Comunicació oral personal [04.12.2021].

33 Una inclusió del terme en el corpus del *TERMCAT* que es fa per la meticulositat dels redactors del diccionari els quals, no obstant, desaconsellen el seu ús com ens comunicaren en la resposta a una consulta realitzada el 27 de gener de 2022: «L'anmateix, hem plantejat aquesta qüestió a especialistes de l'àmbit. Segons els especialistes consultats, la denominació *vaca marina* és adequada per a totes les espècies de l'ordre dels sirenis, entre les quals hi ha el manatí i el dugong, atès que es tracta de mamífers herbívors. D'altra banda, el vell marí, de nom científic *Monachus monachus*, és un mamífer de la família dels fòcids que ha rebut tradicionalment diversos noms comuns relacionats amb el seu aspecte, entre els quals el nom de *vaca marina*. No es tracta, però, d'una espècie herbívora, per la qual cosa els especialistes consideren que no és un sinònim adequat.» [resposta del 03.02.2022]

naris catalans reporten *vaca marina* des del segle XIX però referit a la foca atlàntica i al manatí (DQuintilingüe, 1839: 1070a; Labèrnia, 1839–1840: II, 908b). Les entrades i definicions d'aquests diccionaris segueixen la que apareix en la cinquena edició del *DRAE* (1817), primera vegada que el diccionari castellà recollia *vaca marina* 'manatí' (Fernández, 2006: 125). Significativament, el *Diccionario Catalán Castellano Latino* d'Esteve *et alii* (1803: 396–397), anterior a la cinquena edició del *DRAE*, no reporta la subentrada *vaca marina* la qual cosa ens indica que l'aparició del terme en els diccionaris catalans del segle XIX és una còpia del *Diccionario*. Tampoc inclouen *vaca marina* els diccionaris d'Escriu / Llombart (1887), Martí (1891), ni el *Diccionari Aguiló* (1915). Per tant, considerem que *Vaca marina* és un terme sense tradició en català per a referir-se al vell marí perquè, més enllà de la falta de testimonis específics de la denominació *vaca* per al *Monachus monachus*, els pescadors catalans i valencians han usat l'ictiònim *vaca* (o *tremolosa*) per a referir-se als peixos de la família *Torpedinidae* (Duran, 2007: 172), i *vaca serana* per a l'espècie *Serranus scriba* (Duran, 2007: 409). També apareix el zoònim *vaca* referit a l'espècie *Globicephalus melas* (DCVB). A Sardenya, Marcialis (1892: 68) sí que reporta *Vacca marina* 'vell marí' a Portotorres.

■ 3 Conclusions

El *Monachus monachus* és un singular habitant de la Mediterrània. Un animal del qual s'aprofitava principalment la pell, òrgan que té unes característiques comparables a la dels bòvids, i de què se'n feien peces diverses com corretges, braguers, cambals, cintes, bosses, tabaqueres i, també, sabates. En la nostra opinió la confecció de sabates amb la pell dels fòcid, molt abundant a les Balears, justifica l'aparició de vells marins en la *Consuetudina de sant Crispí i de sant Crispinià*, tots dos patrons dels sabaters, una relació fàcil de reconèixer per al públic del segle XVI.

Pel que fa a les denominacions rebudes, el nom *vell marí* és el més comú al llarg de la història de la llengua catalana des del segle XIII, quan va fer la seva primera aparició documental, fins al segle XXI. Pensem que és un terme patrimonial a partir del llatí *vetulus marinus* que originà la forma *vell-marí*, una forma que els parlants han analitzat com a *vell marí* per l'aparença humana de la foca, comparació fisiològica que remarquen diversos autors com Llull i Escolano i que influí en la denominació tradicional.

Posteriorment, al segle XV, trobem altres denominacions com *bellmarí* amb un precedent *belmarín* en aragonès al segle XIV, forma aragonesa que deu ser l'adaptació de la denominació catalana. La forma *bellmarí* la consi-

derem un aragonesisme propi de la parla de les elits lletrades dels segles XV–XVI, especialment les valencianes, que tenien una llarga tradició de convivència lingüística amb parlants aragonesos vinguts a poblar el regne de València, fet que justifica l'aparició del mot en l'obra de Jaume Roig, junt a altres aragonesismes (o castellanismes) com *corder*, *aposenar*, *blasonar* o *almorzar* (Gonzàlvez, 2003: I, 99–101).

També trobem un *llop de mar* en *Espill* de Roig (1460), que s'ha identificat com a nom de la foca mediterrània encara que la denominació *llop* històricament s'ha referit al peix *Dicentrarchus labrax*, espècie denominada actualment *llobarro*. La denominació torna a aparèixer en un sànet de principis del segle XX però sense que es percebi una continuïtat temporal de l'ús de la forma. Hem apuntat la possibilitat que la referència de Roig siga un recurs expressiu i que no té relació aquest *llop de mar* amb la foca mediterrània, a la vegada que considerem la denominació del segle XX com una forma presa del castellà.

Una altra denominació del repertori català és *vedell marí*, terme que es recull en la documentació des de finals del XVI. En el cas de *vedell marí* la seva aparició sempre ve de la mà de persones lletraferides (Pou, segle XVI; Salvador, segle XVIII, i Valcàrcel, segle XVIII). Creiem que la denominació devia referir-se, almenys en occità medieval, als exemplars joves perquè *vedèl marin* i *buòu marin* eren formes coexistents, i tant els mascles joves com les femelles tenen un color de pèl ben diferent dels mascles adults. Respecte a la seva aparició tan tardana en català (quasi coetània a l'aragonès *bitill*), no hem de descartar una influència erudita del terme llatí *Vitulus marinus* pròpia dels registre escrit i de la denominació occitana *vedel de mar*, que apareix en la prestigiosa obra *Libri de piscibus marinis* de Rondelet, moment des del qual apareix el terme en diverses llengües. A més, per les dades que tenim fins ara, considerem que ni *bellmarí* ni *vedell marí* deixaren una presència remarcable en el català popular i no en tenen cap en toponímia.

Més tard, al segle XVII, aquestes denominacions reberen la concurrència de la forma atlàntica *llop marí*, traducció del *lobo marino* castellà i *lobo marinho* portuguès. Una concurrència que es veu reforçada, a partir del segle XVIII, pels diccionaris catalans i valencians que tenien com a referent el *Diccionario de la Lengua Española* de la RAE. Finalment el terme atlàntic substituï les denominacions pròpies al País Valencià i sud de Catalunya.

Als segles XIX i XX, la progressiva desaparició de l'animal i la dificultat de la seva identificació per part de la població general, provocà algunes confusions nominals amb altres espècies. Mostres d'aquest procés són denominacions locals tardanes com *leona marina*, *porc marí* o *ca marí*. Un

altre exemple d'aquesta progressiva disgregació en la nominació de l'animal ens l'ofereix García de la Leña (1789: 231), qui reportà les denominacions locals malaguenyes *molineros* i *cabezudos*: «dos de rios suelen llamarse *Molineros*, porque se hallan cerca de las ruedas de los molinos, y también *Cabezudos* por sus cabezas grandes». Un procés de dialectalització per la poca presència i pèrdua d'importància econòmica que anava tenint l'animal. Més avant, el repertori s'amplià amb la progressiva naturalització del terme erudit *foca* que fou usat inicialment com a cultisme per lexicògrafs, historiadors i naturalistes. Posteriorment, a partir de la segona meitat del segle XX, la introducció de terminologia de la mà de biòlegs i zoòlegs eixamplà el repertori actual amb les denominacions *foca mediterrània*, *foca frare*, *foca caputxina* i *foca monjo del Mediterrani*.

Així doncs, i com a conclusió final, considerem que aquest treball fa una aportació interessant en l'origen i anàlisi de les diverses denominacions que ha rebut l'espècie *Monachus monachus* en català. Un estudi bastit mitjançant la revisió, aportació documental, justificació de les denominacions i contrast amb altres llengües mediterrànies que aconseguix una visió completa del repertori nominal que s'ha fet servir durant la història de la llengua. Un estudi que aporta també propostes semàntiques i etimològiques que milloren el coneixement de la presència lèxica del *Monachus monachus* en català i en les altres llengües romàniques. ■

■ Bibliografia

- Aguiló Adrover, Cosme (2007): *La toponímia de Santanyí i ses Salines*, Mallorca: Universitat de les Illes Balears, Departament de Filologia Catalana i Lingüística General (tesi doctoral).
- Alarcos Llorach, Emilio (1955): «Asturiano “Vaca bellada?”», *Boletín del Instituto de Estudios Asturianos* 24, 155–157.
- Alberich i Mariné, Joan (2012): *Odissea*, Barcelona: RBA Llibres.
- Aldrovandi, Ulisse (1647): *De piscibus libri V et de cetis liber I*, Bolonya: Hieronimus Tamburinus.
- Alessio, Giovanni (1951): «The problem of Balenare», *Word* 7:1, 21–42.
- Avellà, Francesc Josep (1987): «Els pinnípedes», in: Folch, Ramon (dir.): *Història natural dels Països Catalans*, vol. 13, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 395–396.

- Barriuso Fernández, Emilio (1986): *El léxico de la fauna marina en los puertos pesqueros de Asturias central*, Oviedo: Instituto de Estudios Asturianos / CSIC.
- Bundone, Luigi (2005): «The Mediterranean monk seal in Sardinia. A review of evidence and historical data», *The Monachus Guardian* 8:1, 39–42.
- Calvo del Can, Carmen (cur.) (1990): *Opiano: De la caza. De la pesca*, Madrid: Gredos.
- Caria, Rafael (1995): «El lèxic dels mariners algueresos entre catalanitat i mediterraneïtat», *Revista de l'Alguer* VI:6, 119–208.
- Casanova Herrero, Emili (2011): «Influencia histórica del aragonés sobre el valenciano», *Archivo de Filología Aragonesa* 67, 201–235.
- Chabàs, Roque [dir.] (1887): *El Archivo, revista literaria semanal* 46, 361–367.
- Colón Doménech, Germán (1989): *El español y el catalán, juntos y en contraste*, Barcelona: Editorial Ariel.
- Corbera Pou, Jaume (2000): *Caracterització del lèxic alguerès*, Palma: Universitat de les Illes Balears.
- Cortes = *Actos de cortes del Reyno de Aragón* (1584), Zaragoza: Domingo Portonariis.
- Coromines, Joan (1976): *Entre dos llenguatges*, I, Barcelona: Curial.
- Covarrubias, Sebastián de (1995): *Tesoro de la lengua castellana o española*, Madrid: Editorial Castalia.
- D_{Ag} = Aguiló, Marian (1915–1934): *Diccionari Aguiló*, 8 vols., Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- D_{Busa} = Nebrija, Antonio de / Busa, Gabriel (1987 [1507]): *Diccionario latín-catalán y catalán-latín*, Barcelona: Puvill.
- DCVB = Alcover, Antoni Maria / Moll, Francesc de Borja (1980 [1930–1962]) *Diccionari català-valencià-balear*, 10 vol., Palma de Mallorca.
- DECat = Coromines, Joan (1980–1991): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, 10 vol., Barcelona: Curial / «La Caixa».
- DIEC2 = Institut d'Estudis Catalans (ed.): *Diccionari de la Llengua Catalana*, Barcelona: IEC, <<https://dlc.iec.cat/>> [03.02.2022].
- D_{Quintilingüe} = *Diccionari català-castellà-llatí-francès-italià* per una Societat de Catalans (1839), Barcelona: Imprèsma de Joseph Torner.

- DNV = Acadèmia Valenciana de la Llengua (ed.): *Diccionari Normatiu Valencianà*, València: AVL, <<https://www.avl.gva.es/lexicval/>> [03.02.2022].
- Duran Ordinyana, Miquel (2007): *Noms i descripcions dels peixos de la mar catalana*, Palma: Moll.
- Escolano, Gaspar (1610): *Decada primera de la historia de la insigne, y coronada ciudad y reino de Valencia*, Valencia: Pedro Patricio Mey.
- Escrig, José / Llombart, Constantino (1887): *Diccionario Valenciano-Castellano*, tercera edició, Valencia: Librería de Pascual Aguilar.
- Esteve *et al.* = Esteve, Joaquín / Belvitges, Joseph / Juglà, Antonio (1803): *Diccionario catalán-castellano-latino*, Barcelona: Oficina de Tecla Pla viuda.
- Falcó, Javier (2014): *Els últims llop marins de l'illa de Tabarca*, <<https://www.youtube.com/watch?v=wEGyXakeQxw>> [04.11.2021].
- Fernández Gordillo, Luz (2006): «Los americanismos en el Diccionario de Autoridades. Tratamiento y repercusiones de algunos de éstos en la trayectoria de las distintas ediciones del DRAE», *Revista de lexicografía* XII, 121–158.
- Fordham University (ed.): *Le “Leudary vielh” de Narbonne*, <<http://www.fordham.edu/halsall/french/leudary.asp>> [27.01.2022].
- Furió, Antoni / Garcia-Oliver, Ferran (2007): *Llibre d'establiments i ordenacions de la ciutat de València. I (1296–1345)*, València: Publicacions de la Universitat de València.
- García de La Leña, Cecilio (1789): *Conversaciones históricas malagueñas*, Málaga: Luís de Carreras.
- García i Soler, Xavier (1980): *La vida marinera a Vilanova i la Geltrú*, Barcelona: Selecta.
- Gonzàlvez i Escolano, Hèctor (2003): *El diccionari de l'Espill de Jaume Roig*, 3 vol., Alacant: Universitat d'Alacant (tesi doctoral dirigida per Rafael Alemany i Josep Martines).
- Griera i Gaja, Antoni (1923): “Els noms dels peixos”, *Butlletí de Dialectologia Catalana* XI, 33–79.
- Gual Camarena, Miguel (1968): *Vocabulario del comercio medieval*, Tarragona: Diputación provincial.
- Institut d'Estudis Catalans (ed.): *Nomenclàtor toponímic de les Illes Balears*, Barcelona: IEC, <<https://notib.recerca.iec.cat/cercador-de-toponims/>> [22.10.2021].

- Johnson, William M. (2004): *Monk Seals in Post-Classical History*, Leiden: Nederlandsche Commissie voor Internationale Natuurbescherming.
- Klinger, William (2010): «Note sulla presenza della Foca monaca nell'Adriatico», *La Ricerca* 57, 6–10.
- Labèrnia Esteller, Pere (1839–1840): *Diccionari de la llengua catalana ab la correspondència castellana y llatina*, 2 vol., Barcelona: Estampa dels hereus de la V. Pla.
- Lleonart, Jordi / Camarasa, Josep M. (1987): *La pesca a Catalunya el 1722 segons un manuscrit de Joan Salvador i Riera*, Barcelona: Museu Marítim.
- Lleonart Aliberas, Jordi (2012): «Els mamífers marins i els seus noms», *Terminalia* 5, 7–25.
- Llorca Ibi, Francesc-Xavier (1998): *El llenguatge mariner de la comarca de la Marina*, Alacant: Universitat d'Alacant (tesi doctoral), <<http://rua.ua.es/dspace/handle/10045/3678>> [23.11.2021].
- Marcialis, Efesio (1892): *Piccolo vocabolario sardo-italiano dei principali e più comuni animali della Sardegna*, Cagliari: Desi.
- Margalef i Benaiges, Ramon (1987): *La Cala, filla del mar*, L'Ametlla de Mar: Confraria de Pescadors Sant Pere.
- Martí y Gadea, Joaquín (1891): *Diccionario Valenciano-Castellano*, Valencia: Imprenta de José Canales Romá.
- Martí Mestre, Joaquim (1991): *Ordinacions de la costa marítima del Regne de València (1673)*, València: Institut de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Memorie* (1749): *Memorie appartenenti alla Storia Naturale della Real Academia della Scienze di Parigi recate in italiana favella*, T. V, Venezia: Pietro Bassaglia.
- Morales, Antonio de (1831): *Diccionario da lingua portugueza*, t. II, Lisboa: Impressão Regia.
- Oliver Narbona, Manuel (1982): *Almadrabas de la costa alacantina*, Alacant: Universitat d'Alacant / Caixa d'Estalvis Provincial.
- Orts, Pedro María (1892): *Apuntes históricos de Benidorm*, Alacant: El Liberal.
- Palmireno, Lorenzo (1569): *Vocabulario del Humanista, Segunda parte del abecedario*, Valencia: Typographia Petri à Huete.
- Peris i Celda, Josep Ernest (1926): *La peixca de la ballena, comèdia valenciana*, València: Editorial Arte y Letras.

- Pottier, Bernard (1948–49): «Etude lexicologique sur les inventaires aragonais», *Vox Romanica* X, 87–219.
- Pou, Onofre (1580): *Thesaurus puerilis*, 2a edició, Barcelona: Ioanhem Paulum Menescal (Edició facsímil de Librerías París-Valencia, Valencia, 1979).
- Pujades, Jeroni (1610): «Dietari segon. Any 1610», *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* 16, 139–186.
- Pujol, Juan Antonio (2012): «Recuperación de un topónimo geográfico relativo a la foca monje», *Galemys* 24, 71–73.
- Real Academia Española de la Lengua (ed): <<https://apps2.rae.es/DA.html>> [03.01.2022].
- Ribas i Marí, Enric (1991): *Aportació pitiüsa al Diccionari Català Valencià Balear*, Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs.
- (1995): *La toponímia de la costa de Sant Antoni de Portmany*, Palma: Institut d'Estudis Baleàrics.
- Romeu, Josep (ed. 1957): *Teatre hagiogràfic*, 3 vol., Barcelona: Editorial Barcino.
- Rondelet, Guillaume (1554): *Libri de piscibus marinis, in quibus verae piscium effigies expressae sunt*, Lió: Matthiam Bonhomme.
- San Félix, Manu (1997): *Guia submarina d'Eivissa i Formentera*, Eivissa: Editorial Mediterrània.
- Segura Llopes, Carles (2003): *Una cruïlla lingüística. Caracterització del parlar del Baix Vinalopó*, Alacant: Universitat d'Alacant.
- Serrano y Sanz, Emilio (1917): «Documentos. Inventarios aragoneses de los siglos XIV y XV», *Boletín de la Real Academia Española* IV, 207–223.
- Sumien, Domergue (2019): «Questions de lenga occitana: Buòu marin, vèdel marin, foca», *Jornalet. Gasetta occitana d'informacions*, <<https://opinion.jornalet.com/lenga/blog/2889/buou-marin-vedel-marin-foca>> [03.01.2022].
- TERMCAT = Generalitat de Catalunya / Institut d'Estudis Catalans (ed.): 'Cercaterm', <<https://www.termcat.cat/ca/cercaterm>> [03.02.2022].
- Thalamus* = *Thalamus parvus. Le petit thalamus de Montpellier* (1840), Montpellier: Société Archéologique de Montpellier, <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6568925g/f485.item>> [05.11.2021].

TLFi = Université de Lorraine (ed.): *Trésor de la Langue Française informatisé*, Nancy: ATiLF, <<http://www.atilf.fr/tlfi>> [05.02.2022].

TLIO = Paolo Squillacioti [dir.]: *Tesoro della Lingua Italiana delle Origini*, <<http://tlio.oiv.cnr.it/TLIO/>> [05.11.2021].

Unió Internacional per a la Conservació de la Natura (ed.): <<https://www.iucnredlist.org/es/species/13653/117647375#population>> [27.01.2022].

Väänänen, Veikko (1982): *Introducción al latín vulgar*, Madrid: Editorial Gredos.

Valcárcel de Saboya, Antonio (1782): *Noticia del Phoca, becerro marino, que salió en la playa de la villa de Cullera*, Valencia: Joseph y Thomas de Orga (edició facsímil de librerías París-Valencia, València, 1995).

Veny i Clar, Joan (1993): *Dialectologia filològica*, Barcelona: Curial / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

— (1999): *Aproximació al dialecte eivissenc*, Mallorca: Editorial Moll.

Zofío, Jorge Bartolomé / Vega, Isaac (2000): *La foca monje*, Madrid: WWW Adena / Círculo de lectores.

■ Francesc-Xavier Llorca Ibi, Universitat d'Alacant, Departament de Filologia Catalana / IIFV, E-03690 Sant Vicent del Raspeig, <francesc.llorca@ua.es>, ORCID: 0000-0001-7633-3133.